

Aspekti

Izvorni znanstveni rad

UDK 141.82

Predviđanja znanstvenog socijalizma

Adolf Dragičević

Pravni fakultet, Zagreb

Sažetak

Čovjeku je svojstveno svjesno i plansko djelovanje od svake pojedinačne i grupne akcije. Trebalo je ipak dugo vremena da bi stigao do stupnja razvoja na kojem će se i njegova zajednica svjesno i planski izgrađivati prema spoznatim nužnostima i prirodnom zakonomjernostima povijesnog razvoja. Marxov znanstveni socijalizam prva je takva kritički utemeljena vizija i projekcija komunističkog društva. Autor prikazuje glavne rezultate toga predviđanja, koje shvaća prijelazno razdoblje kao epohalni povijesni proces i zaokret od građanskog individualizma do slobodne individualnosti univerzalnog samodjelatnog svjetskog zajedništva. Postiže se to svestranim čovjekovim razotudjenjem, koje se u najvažnijim svojim postignućima konačno svodi na oslobođenje radničke klase i oslobođenje rada. Pisac ističe kako u osnovi tih procesa leži razvoj materijalnih proizvodnih snaga što ih donosi aktualna znanstveno-tehnološka revolucija.

»Pauk vrši radove slične tkalčevim, a gradnjom svojega saća pčela poštiđuje ponekog ljudskog graditelja. Ali što unaprijed odvađa i najgorega graditelja od najbolje pčele da je on svoju gradnju izradio u glavi prije nego što će je izraditi u vosku. Na završetku procesa rada izlazi rezultat kakav je na početku procesa već postojao u *radnikovoj zamisli*, dakle idealno. Ne *postizava* on samo promjenu oblika prirodnih stvari; on u njima ujedno *ostvaruje* i *svoju svrhu* koja mu je *znana*, koja poput zakona određuje put i način njegova rođenja, i kojoj mora da potčini svoju volju. A to potčinjavanje nije usamljen čin. Pored naprezanja organa koji rade traži se za sve vrijeme trajanja rada i *svršishodna* volja koja se očituje kao pažnja, i to tim više što radnika manje bude privlačio sadržaj samog rada ili put i način njegova izvođenja, dakle što on bude manje uživao u radu kao igri svojih tjelesnih i duhovnih *sila*.«¹

Marx ovim dobro poznatim opisom procesa rada slikovito ističe kako je *svjesno i plansko* djelovanje bitna i specifična osobina svake ljudske stvaralačke akcije. Čovjek djeluje na prirodu kao prirodna sila te smišljeno i proračunato mijenja svoj svijet i sebe sama. Trebalo mu je ipak da napretkom svoje vrste daleko poodmakne da bi svjesno i planski izgrađivao i razvijao društvene oblike života koji prirodnom nužnošću proizlaze iz dostignutog materijalnog razvoja i osiguravaju progresivni uspon čovječanstva. Sada znamo da je i za to bio potreban prilično poodmakao znanstveni razvoj, tj. takav briljantni uspon ljudskog duha koji je omogućio da se kritikom postojećeg anticipira nadolazeće.

Marxu je ta spoznaja bila prva ideja vodilja kojom je izrazio nakanu da znanstvenim predviđanjem utvrdi konačni zajednički cilj revolucionarne borbe radničke klase. Na samom ulazu u hram znanosti, u slavnom pismu Rugeu u rujnu 1843, izražava on duboko uvjerenje da se iz opće anarhije — koja je zahvatila sentimentalne reformatore — može valjano izići samo »točnim uvidom« u ono »što u sebi krije budućnost«. Ali ne nikakvim dogmatskim konstruiranjem budućeg iz glave, već pomoću kritike staroga — one bezobzirne kritike svega postojećeg koja u vladajućem nalazi zametke nadolazećeg i sagledava njihovo prirodno bujanje i konačno prevladavanje.² Zahvaljujući takvom marksističkom znanstvenom predviđanju, radnička je klasa industrijskog društva postala prvi revolucionarni subjekt historije koji izvodi socijalni zaokret za koji se zalaže iz materijalne osnove i njezine radikalne promjene — koja prije svega modificira i mijenja sam *način* društvene proizvodnje i sveukupne društvene reprodukcije.

Dobro je zapaženo i opravdano isticao da Marx nije napisao ni jedno jedino djelo pa čak ni omanju raspravu posvećenu zreom socijalističkom društvu. U posljednjem njegovom spisu, recenziji Wagnerova udžbenika iz političke ekonomije koji je sačuvan u bilježnici iz 1881/1882. godine, nalazimo kategoričko protiviljenje tvrdnji da je izložio »socijalistički sistem«.³ Nikada nije ni pokušavao stvoriti nekakav zaokružen pogled na potpuno izgrađeno i potpuno formirano socijalističko društvo. Dapače, smatrao je, i u više navrata upozoravao, da će se svaki narod socijalistički strukturirati i razvijati prema svojim konkretnim prilikama, materijalnim mogućnostima, odnosima društvenih snaga i predvodničkim ambicijama. Tako će različitim kolosijecima i specifičnim oblicima pojedine sredine napuštati svijet *otudenog rada* i stizati do zajedničkog revolucionarnog cilja — *oslobođenja rada*.

Bila je svakako potrebna jedna zaokružena generalna teorija svjetskog klasnog razvoja — od njegovih početaka do njegova kraja — da bi se znanstvenim predviđanjem sagledao konačni rezultat do kojega se stiže ukidanjem

2 »Čini se da su unutrašnje teškoće gotovo veće nego vanjske zapreke. Jer ako i ne postoji sumnja o polaznoj tački, utoliko vlada veća zbrka u pogledu cilja. Ne samo da je izbila opća anarhija među reformatorima, nego će svaki sam sebi morati priznati, da nema nikakva tačna uvida u to, što u sebi krije budućnost. Međutim, to je upravo prednost novoga pravca da mi ne anticipiramo svijet dogmatski, nego novi svijet želimo naći tek pomoću kritike staroga.« — K. Marx, Pismo Rugeu, rujna 1843, Marx — Engels, *Rani radovi*, Zagreb 1967, str. 50—51.

3 »Prema g. Wagneru Marxova je teorija vrijednosti 'kamen temeljac njegova socijalističkog sistema', što je plod mašte Wagnera, Schäfflea e tutti quanti jer nikad nisam sačinio nekakav 'socijalistički sistem'« — K. Marx, *Bilješke uz »Udžbenik političke ekonomije« Adolfa Wagnera*, Glavni radovi Marxa i Engelsa, Zagreb 1979, str. 1189.

kapitalističke ekonomske društvene formacije. Marxove rane radove ponajviše ispunjava nastojanje stvaranja te opće slike. Nalazimo je s najboljim opisima svijeta otuđenog rada već u *Ekonomsko-filozofskim rukopisima iz 1844. godine*. Dopunjena je naredne godine u *Svetoj porodici*, razrađena u *Njemačkoj ideologiji*, napisanoj od ljeta 1845. do proljeća 1846, te do kraja izložena u *Osnovama kritike političke ekonomije*.

Dobila se tako precizno razrađena cjelovita predodžba o čovječanstvu na njegovu putu: od prvih rudimentarnih oblika otuđenja rada do konačnoga temeljnog i svestranog ukidanja rada.⁴ Krećući se vrletima doline klasnih suza ljudska se zajednica izvlači iz bijede drevnoga prakomunističkog ograničenog samodjelovanja i stiže do skorog univerzalnog komunističkog istinskog života i razvoja. Antagonističkim odnosima svoje proizvodnje ona razvija proizvodne snage njihovim rascjepkanim iskorištavanjem i zatim sve većim podruštvljavanjem do već uočljive jednovremene globalne upotrebe. Proučavanjem te zbilje Marx razvija svoje viđenje besklasne zajednice kao izgrađene društvene organizacije, s oblicima života kojima kao materijalna osnova služi znanstveni i do kraja automatizirani proizvodni proces.

U toj viziji i projekciji komunizam je ostvariv samo u svjetskim razmjerima. Naprosto zato što je »empirijski moguć samo kao 'najednom' ili istovremeno proizvedeno djelo vladajućih naroda, što pretpostavlja univerzalni razvitak proizvodnih snaga i s njima vezani razvitak svjetskog saobraćanja.«⁵ Ništa se konačna u razotuđenju čovjeka i pogotovu njegova rada — u ukidanju, odnosno u oslobođenju rada — ne može postići bez te univerzalnosti proizvodnje i saobraćanja, te nezaobilazne materijalne osnove komunističkoga društva. Tek »s ukidanjem baze, privatnog vlasništva, s komunističkim upravljanjem proizvodnjom koje u sebi sadrži uništenje tuđosti, s kojom se ljudi odnose prema svom vlastitom proizvodu, iščezava također i moć odnosa između potražnje i ponude, i ljudi ponovo dobivaju vlast nad razmjenom i nad načinom njihova međusobnog odnošenja.«⁶ Na taj način novo se društvo, podjednako socijalističko i komunističko, ne pojavljuje kao stanje koje treba da bude uspostavljeno, nekakav ideal prema kojemu bi se stvarnost trebala ravnati; ono je zakoniti prirodnohistorijski proces postepenog ukidanja materijalnih temelja i društvenih oblika svijeta otuđenog rada — što znači da se tek s radikalnim modificiranjem i revolucioniranjem proizvodnih snaga i odnosa proizvođača prema radu u aktu proizvodnje stvaraju nužni uvjeti za modificiranje i revolucioniranje odnosa između ljudi u njihovoj ekonomskoj, socijalnoj, političkoj i duhovnoj djelatnosti.⁷

Ukidanje rada prelazi isti put kao i otuđivanje ljudskih djelovanja. Povijesni proces otuđenja rada kao specifično ljudskog stvaralačkog angažiranja počinje s otuđenjem predmeta od njegova proizvođača i stoga odnosom rad-

4 Izričito o »ukidanju rada« kao konačnom cilju socijalizma Marx piše u *Njemačkoj ideologiji*. U dokumentima Prve internacionale koje je on napisao i u skicama djela *Gradanski rat u Francuskoj* upotrebljava umjesto toga, ali s istim značenjem, sintagmu *oslobođenje rada*.

5 K. Marx, *Njemačka ideologija*, Glavni radovi Marxa i Engelsa, str. 313.

6 *Isto*.

7 »Revolucijama je, naime, potreban pasivan elemenat, materijalna osnova. Teorija se u jednom narodu uvijek samo utoliko ozbiljuje, ukoliko je ozbiljenje njegovih potreba... Nije dovoljno da misao stremi ozbiljenju, sama zbiljnost mora stremiti prema misli.« — K. Marx, *Prilog kritici Hegelove filozofije prava*, Glavni radovi Marxa i Engelsa, str. 133.

nika prema proizvodu rada kao predmetu koji mu je stran i koji njime vlada. Nastavlja se samootuđenjem proizvođača od vlastitog rada, u aktu proizvodnje unutar rada, i odnosom radnika prema svojoj djelatnosti kao prema tuđoj djelatnosti koja je o njemu nezavisna i koja mu ne pripada, koja je upravljena protiv njega samoga — od njega samoga. Slijedi zalim otuđenje od čovjekove rodne suštine, prije svega od prirode koja prestaje biti njegovim anorganskim tijelom — što ga degradira čak i u odnosu na životinje — pa od univerzalne djelatnosti u materijalnoj i svakoj drugoj društvenoj angažiranosti, te od duhovne rodne moći kao svjesne slobode više djelatnosti, u kojoj se ponajbolje iskazuje cjelokupni karakter ljudske vrste. Proizvodno se djelovanje očituje kao izvanjštenje, samopožrtvovanje, mrcvarenje i ispražnjenje. Ozbiljenje rada je obestvarenje radnika, opredmećenje, gubitak i ropstvo predmeta.

Zbog svega toga otuđeni proizvođač bježi od rada kao od kuge. Podnosi ga pod neumoljivom prisilom fizičkih potreba i prihvaća kao nužnost koja ne pripada njegovoj suštini i potrebi rodnog potvrđivanja i razvijanja njegovih ljudskih snaga. U takvu se radu proizvođač ne potvrđuje kao slobodan čovjek, nego poriče; ne osjeća se sretnim, nego nesretnim; ne razvija svoju energiju, nego mrcvari svoju prirodu i svoj duh; svoj je tek izvan rada, a u radu je izvan sebe i tuđ sebi; kod kuće je kad ne radi, a kad radi nije kod kuće. Ljudskim djelovanjima upravljaju vanjski poticaji, motivi, interesi i ciljevi. Proizvodna djelatnost nije prva životna potreba već puko sredstvo za život izvan sfere rada. Rodni život nije smisao i potvrda slobodnoga univerzalnog individualnog života, već puko sredstvo individualne egzistencije i zadovoljavanja prirodno nastalih potreba. Krajnji je rezultat svega toga da se čovjek osjeća samodjelatan samo u svojim životinjskim funkcijama — u jelu, piću i radanju, najdalje još u težnji za stjecanjem stana, nakita i sl., a u svojim ljudskim funkcijama osjeća se samo kao životinja. Životinjsko postaje ljudsko, a ljudsko postaje životinjsko — razumije se, u apstrakciji koja ih dijeli od ostalog kruga ljudskih djelatnosti i koja ih čini posljednjim i jedinim ciljevima otuđenih bića.

Neposredna je konzekvencija toga otuđenja od proizvoda rada, samog proizvodnog djelovanja i rodne suštine ljudskih bića — otuđenje čovjeka od čovjeka: vlasnika od nevlasnika, posjednika od neposjednika, nadređenoga od podređenog, eksploatatora od eksploatiranog, građanina od seljaka, umnog stvaraoca od fizičkog radnika, radnika od neradnika itd. Iz čovjekova samosuprotstavljanja nastaje milje u kojem se njemu suprotstavlja drugi čovjek. Kad je riječ o različitim materijalnim interesima, tada i suprotstavljeni odnosi lako postaju antagonistički sukobi, slikovito prikazani u latinskoj izreci: *Homo homini lupus* — čovjek je čovjeku vuk. Otudenost i samootudenost čovjeka postaje potpuna, zrela, sveopća i očigledna. Njegov otuđeni stav i odnos prema vlastitoj djelatnosti i njezinim učincima dolazi do izražaja u odnosu u kojem se on nalazi prema drugim ljudima, koji su od njega različiti i njemu suprotstavljeni.

Prema tome, u praktičnom zbiljskom svijetu pojavljuje se otuđenje i samootuđenje samo kroz praktički, zbiljski međuljudski odnos. Prisili fizičkih potreba pridružuje se i prisila drugog čovjeka koji tjera proizvođača da radi i da viškom rada proizvodi za njega višak proizvoda i višak vrijednosti. Štoviše, prisila drugog čovjeka postaje primarna i očita karakteristika svake eks-

ploatacije čovjeka od čovjeka. Otuđenim radom čovjek proizvodi ne samo svoj odnos prema predmetu i aktu proizvodnje kao prema tuđim i njemu neprijateljskim silama, nego i odnos u kojem se nalaze drugi ljudi prema njegovoj proizvodnji i njegovu proizvodu kao i odnos u kojem se on nalazi prema tim drugim ljudima. Otudenom načinu proizvodnje, odnosu čovjeka prema radu u aktu proizvodnje odgovaraju otuđeni odnosi proizvodnje — njegovi odnosi prema drugim ljudima i odnosi drugih ljudi prema njemu. Proizvodnjom vlastite proizvodnje za svoje obestvarenje, za svoju kaznu, i vlastitog proizvoda za gubitak, za proizvod koji mu ne pripada, čovjek ujedno proizvodi vlast nad proizvodnjom i nad proizvodom onoga koji ne proizvodi. Otudivanjem svoje vlastite djelatnosti daje strancu djelatnost koja mu ne pripada. Tako je, zaključuje Marx, »cjelokupno ljudsko ropstvo involvirano u odnosu radnika prema proizvodnji, a svi ropски odnosi samo su modifikacije i konzekvencije tog odnosa«.⁸

Drugim riječima, kakav je način proizvodnje, tj. odnos radnika prema radu u neposrednom proizvodnom procesu, takvi su odnosi proizvodnje — odnosi između ljudi u njihovoj materijalnoj, socijalnoj, političkoj i duhovnoj suprotstavljenosti i djelatnosti. Rad kao otuđena djelatnost je subjektivna suština privatnog vlasništva koje se javlja u oblicima: pokretnog vlasništva, podjele rada, posjedovanja nekretnina, robne razmjene i monopoliziranja sredstava za proizvodnju. Tako privatno vlasništvo, kao materijalni, rezimirajući izraz otuđenog rada obuhvaća splet svih društvenih odnosa u proizvodnji i izvan nje — dakle, odnosa radnika prema radu i prema proizvodu njegova rada, prema eksploatatorima i neradnicima te odnosa eksploatatora i neradnika prema radniku i proizvodu njegova rada. Čovjek postaje djelomičan čovjek, zaraobljenik neke djelatnosti, nekog sektora života i određene funkcije ili potfunkcije u društvenoj reprodukciji, s nagonom prisvajanja, posjedovanja i gomilanja dobara kao svoga privatnog imutka, bogaćenja i bogatstva.

Materijalno, neposredno osjetilno privatno vlasništvo jest materijalni, osjetilni izraz otuđenog čovjekovog bivstvovanja. Podloga je diobe društva i društvenih djelovanja na sfere života i egzistiranja rodnog bića kao čovjeka religije, porodice, države, prava, morala, znanosti, umjetnosti itd. U suštini otuđenja zasnovano je razlaganje totaliteta i suprotstavljanje životnih sfera sučeljavanjem njihovih različitih interesa, djelovanja i ciljeva. Čovjek istodobno postaje predmetan za sebe i sebi tuđ i nečovječan predmet. Življenjem izvanjštuje svoj život, kako u smislu neposrednog, jednostavnog užitka, u smislu posjedovanja, u smislu imanjanja, tako i u smislu ograničavanja i degradiranja svih organa svoje individualnosti i svojih ljudskih odnosa prema svijetu koji ga okružuje — odnosa gledanja, slušanja, mirisanja, htijenja, mišljenja, djelovanja, ljubavi, patnji, užitaka itd. Svi se oblici privatnog vlasništva javljaju najzad kao puka sredstva za život u kojemu je tipično ljudska fizička i duhovna osjetila potisnulo i zamijenilo egoističko otuđenje tih osjetila — osjetilo posjedovanja.

Privatno vlasništvo je učinilo od čovjeka nastranog grabežljivca kojemu je njegovo samo ono što ima, što neposredno posjeduje, upotrebljava i kao vlastiti imutak gomila. U tome je to uspješniji što vještije druge iz toga isključuje i što se okrutnije suprotstavlja svakom suparniku. Kakve obezljude-

⁸ K. Marx, *Ekonomsko-filozofski rukopisi iz 1844. godine*, Glavni radovi Marxa i

ne ljude privatno vlasništvo stvara, najbolje pokazuje zgražanje i prezir ple-
menskih starješina u susretu s njima. Kad su španjolski kolonizatori ponudili
indijanskom poglavici Hatueyju, osuđenome na smrt, da prihvati kršćanstvo
kako bi dobio pristup u nebo, on ih je zapitao da li i bijelci odlaze u nebo
i hoće li se ondje s njima sresti. Kad su mu rekli da za to postoje veliki iz-
gledi, odgovorio je: »Onda ne želim postati kršćanin. Ne želim da dodem
nekamo gdje ima tako okrutnih ljudi.« Eto, na kakvo se apsolutno siromašenje
moralo svesti čovjekovo biće da bi jednom moglo roditi i razvijati svoje unu-
trašnje bogaćenje.

Lako je sada utvrditi od čega se sve čovjek treba *osloboditi* u socijalis-
tičkoj revoluciji — shvaćenoj kao radikalnoj eksproprijaciji svih ekspropri-
jatora — da bi se ponovno uspostavilo jedinstvo između anorganskih uvjeta
ljudskog postojanja i njihova djelatnog postojanja, jedinstvo živih i aktivnih
ljudi s prirodnim uvjetima njihove izmjene materije sa svijetom koji ih okru-
žuje te stoga njihovo prisvajanje prirode i neposredno univerzalno i ravno-
pravno korištenje svih tekovina kulture i civilizacije. Marx u tome vidi »treći
stupanj« čovjekova uspona, stupanj razvoja koji ga tek uvodi u komunizam.
Čovječanstvom su na prvom stupnju njegova uzrasta vladali samonikli odnosi
»osobne zavisnosti«. Drugi je stupanj ispunjavala »osobna nezavisnost zasno-
vana na stvarnoj zavisnosti«. Treći tek donosi »slobodnu individualnost, za-
snovanu na univerzalnom razvoju individua i na potčinjavanju njihove za-
jedničke društvene produktivnosti kao njihove društvene moći«. Drugi stu-
panj je pripremio treći — izgrađivanjem sistema opće društvene razmjene ma-
terije, univerzalnih odnosa, povijesno nastalih potreba i svestrane moći.⁹

Upozoravamo na sintagmu slobodna *individualnost*: ključna je odrednica
svih predviđanja znanstvenog socijalizma. Tko je ne shvati i ne usvoji malo
će šta moći u marksističkom učenju razumjeti i koristiti. Oko nje se kreće i
prepliće sve što znanstveni socijalizam očekuje od socijalističke revolucije. Na
to se konačno svode sve socijalističke akcije, transformacije i pobjede. Razo-
tuđenje završava definitivnim ukidanjem rada — tog izvora svih čovjekovih
tuđosti i patnji — i konačnom svestranom emancipacijom svih ljudskih osje-
tila i svojstava te afirmacijom njegovih individualnih organa i odnosa kao
neposredno društvenih organa i odnosa, u univerzalnom samodjelovanju i to-
talitetu življenja svakoga društvenog pripadnika.¹⁰

U potrazi za otkrivanjem uvjeta i snaga društvenog razvoja koji prirodno
vode »slobodnoj individualnosti«, Marx pristupa radikalnoj kritici političke
ekonomije — znanosti koja proučava *anatomiju društva* i istražuje procese
nastajanja, razvoja i nestajanja njegovih povijesnih oblika — te tako sredi-
nom stoljeća cjelovitije sagledava materijalne temelje i sadržaje čovjekova
razotudivanja u socijalističkim, ekonomskim i političkim zaokretima. Dva su

9 »Lični odnosi zavisnosti (isprva posve samonikli) prvi su društveni oblici u ko-
jima se čovjekova produktivnost razvija samo u malom opsegu i na izoliranim
točkama. Lična nezavisnost zasnovana na stvarnoj zavisnosti drugi je veliki oblik,
u kojem se tek izgrađuje sistem opće društvene razmjene materije, univerzalnih
odnosa, svestranih potreba i univerzalne moći. Slobodna individualnost, zasnovana
na univerzalnom razvoju individua i na potčinjavanju njihove zajedničke, druš-
tvene produktivnosti kao njihove društvene moći, treći je stupanj. Drugi stvara
uslove za treći.« — K. Marx, *Osnovi kritike političke ekonomije*, Marx—Engels,
Dela, sv. 19, Beograd 1979, str. 63.

10 K. Marx, *Ekonomsko-filozofski rukopisi iz 1844.* str. 234—235.

dogadaja nalagala da se objelodani jednostavan i svima lako razumljiv program glavnih zadataka i ciljeva proleTERSKE borbe za čovjekovo oslobođenje i društveno napredovanje. Prva internacionala je već na samom početku pokazala koliko su radnički pokreti — vođeni prudonistima, lasalovcima, mazi-nijevcima, ovenovcima i drugima — silno opterećeni maglovitim i konfuznim predodžbama o zadacima i ciljevima socijalističkoga društvenog revolucioniranja. Iz tih nastojanja i okršaja nastala su (1864) dva čuvena Marxova programska dokumenta — *Inauguralna adresa* i *Privremeni statut* — Međunarodnog udruženja radnika. Njihov sadržaj ispunio je *Statut* udruženja prihvaćen na Londonskoj konferenciji 1871. godine.

U tim se dokumentima emancipacija društva i čovjeka raščlanjuje na dva velika revolucionarna zadatka i cilja: *oslobođenje radničke klase* i *oslobođenje rada*. Oslobođenje radničke klase čin je *političke revolucije*, akt osvajanja političke vlasti nasilnim ili mirnim putem. Djelo je radničke klase i rezultat njezine borbe protiv svakog gospodstva i posredništva te svih privilegija i monopola u raspolaganju izvorima života. Tako se ukida *prisila drugog čovjeka* i oslobađa proizvođača od posljednje konzekvencije otuđenog rada — otuđenja vlasnika od nevlasnika sredstava za proizvodnju te svakoga otuđenog upravljanja radom i prisvajanja proizvoda rada. Za razliku od toga, oslobođenje rada je čin *ekonomske revolucije*, akt ukidanja svakog otuđenog djelovanja razvojem i revolucioniranjem proizvodnih snaga i načina proizvodnje materijalnog života. Tako se ukida *prisila fizičkih potreba* i stvara mogućnost da čovjek istinski slobodno proizvodi bez vanjskih motiva, interesa i ciljeva.

Pariška komuna je u svoj svojoj oštrini pokazala koliko je važno sagledavanje krajnjeg cilja socijalističke revolucije. Bez toga prijeti velika opasnost svođenja prevratničkog raspoloženja na početna, samo uvodna ostvarenja. Walter Benjamin spominje izvještaje koji pokazuju da je narod za vrijeme Komune pucao u javne satove, izražavajući time svjesno ili polusvjesno želju da se vrijeme zaustavi na onome što je političkom pobjedom postignuto. Tražio je opću jednakost svih, pa i po cijenu zaustavljanja progresa, a da bi se odjednom presjekla svaka veza sa svijetom u kojem su — kako je i poneki reformator vjere znao reći — bogati obasjani božjom milošću, a siromašni božjim prezirom i prokletstvom.

U toj atmosferi Marx užurbano piše tri znamenite skice *Gradanskog rata u Francuskoj* i posljednju odmah objavljuje. Najvažnija joj je poruka da je Komuna »najzad pronađeni politički oblik pod kojim se može izvršiti ekonomsko oslobođenje rada« i da bi »bez toga posljednjeg uvjeta komunalno uređenje bilo nemogućnost i obmana«. Zbog toga jer »politička vladavina proizvođača ne može postojati uporedo s ovjekovječenjem njegova socijalnog robovanja«. Komuna samo toliko vrijedi koliko »služi kao poluga za rušenje ekonomskih temelja na kojima se osniva postojanje klasa, a time i postojanje klasne vladavine«. Tek »kad se rad jednom oslobodi onda će svaki čovjek postati radnik i proizvodni rad će prestati da bude klasna osobina«. ¹¹ Marx, na žalost, nije imao sljedbenika i nastavljača koji bi prihvatili i dalje razvijali takvo viđenje revolucije. Njih je zaokupila i zanjela politička revolucija,

11 K. Marx, *Prva skica za »Gradanski rat u Francuskoj«*, Marx — Engels, Dela, sv. 28, Beograd 1977, str. 447, i *Kritika Gotskog programa*, Glavni radovi Marxa i Engelsa, str. 993.

kojoj su u jednom trenutku (pod Lassallovim utjecajem) pripisivali čak i oslobođenje rada. Borio se protiv revizionista na svim stranama, inzistirajući na razlikovanju između oslobođenja radničke klase i oslobođenja rada. Protestirao je protiv zamjene tih odrednica revolucionarne projekcije u pismu sastavljačima Gotskog programa — objavljenom kasnije pod naslovom *Kritika Gotskog programa* — i dokazivao svima kako se neprikladnim poimanjem sintagme oslobođenje rada, isto kao i njezinim izostavljanjem gubi iz vida pravi smisao i najvažniji sadržaj socijalističkog društvenog prevrata. Uporno se zalagao da ta sintagma ostane u ponovljenim izdanjima statuta Internacionale i ocjene Komune. Konačno, na tom programskom zadatku i sadržaju — kao zajedničkom revolucionarnom cilju — zadnji put inzistira u intervjuu što ga je 1878. dao dopisniku lista »The Chicago Tribune«. ¹²

Na sreću su djela u kojima se potanje opisuje ta vizija društva oslobođenog rada ostala u rukopisu. Marx nije pristupio njihovu sređivanju ili prilagodavanju za ondašnje prilike, pa se tako u njima s našega današnjeg gledišta sačuvalo ono najbolje. Taj dio marksističke teorije svojim znanstvenim predviđanjem koje proizlazi iz radikalne kritike svega postojećeg, iz historijskomaterijalističke i dijalektičke analize i projekcije zbilje, pregledno i savršeno razgovijetno prikazuje prirodni uspon čovječanstva od *građanskog individualizma* do *komunističkog individualizma*. U tom se rasponu odvija i te zadatke ostvaruje svjetska socijalistička revolucija. Povijesni joj je smisao i konačni cilj da podruštvljavanjem vlasništva, posjeda, upravljanja, prisvajanja i trošenja stvara i razvija materijalne proizvodne snage i njima odgovarajuće kolektivističke oblike života, iz kojih u ovo naše doba povijesnom neminovnošću izranja univerzalna društvena individualnost.

Socijalistička kolektivizacija je, prema tome, samo usputna stanica ili, točnije rečeno, privremena trasa, prirodno sredstvo i nužan oblik društvenog organiziranja i djelovanja kojim se stiže od otuđene građanske individualnosti do slobodne komunističke individualnosti. To je temeljni smisao i krajnja svrha prijelaznoga socijalističkog društva koje povezuje epohu otuđenog rada i epohu samodjelatnog zajedništva. Njegovo modificiranje i radikalno mijenjanje karaktera i sadržaja *individualizma* najspektakularniji je i najdalekosežniji svjetskohistorijski zaokret u povijesti ljudskog roda. Okupljanjem i *omasovljavanjem* rascjepkanih proizvodnih snaga, ljudskih djelovanja, društvenih oblika i načina te odnosa proizvodnje materijalnog života stvaraju se potrebni uvjeti i snage za *odmasovljavanje* i razgrađivanje kolektivizma — s konačnim ishodom koji se ogleda u neposrednoj općoj povezanosti i univerzalnoj samodjelatnosti slobodnih pojedinaca.

»Komunizam se od svih dosadašnjih pokreta razlikuje po tome što preokreće osnovu svih dosadašnjih proizvodnih odnosa i odnosa saobraćanja, i prvi put svjesno postupa sa svim stihijskim pretpostavkama kao sa proizvodima dosadašnjih ljudi, lišava ih njihove stihijnosti i podređuje moći ujedinjenih individua. Stoga je njegovo uređenje suštinski ekonomsko — materijalno uspostavljanje uvjeta ovog ujedinjenja; postojeće uvjete ono čini uvjetima ujedinjenja. To postojeće koje stvara komunizam jest upravo stvarna baza za onemogućavanje svega onoga što postoji nezavisno od individua, ukoliko ovo postojeće nije ništa drugo do proizvod dosadašnjeg saobraćanja samih

12 Pregled njegovih pogleda dajemo u raspravi *Marxovo shvaćanje oslobođenja rada*, *Socijalizam*, br. 9/1992, str. 1271—1292.

individua... Uvjeti pod kojima individue međusobno saobraćaju... to su uvjeti koji pripadaju njihovoj individualnosti, a nisu im ništa spoljašnje, to su uvjeti pod kojima ove određene individue, koje egzistiraju pod određenim odnosima, mogu same proizvoditi svoj materijalni život i sve što je s tim u vezi, to su, dakle, uvjeti njihove samodjelatnosti i proizvode se tom samodjelatnošću... Tek u zajednici individua dobiva sredstva da svestrano razvija svoje sklonosti; tek u zajednici postaje, dakle, moguća lična sloboda... U stvarnoj zajednici stječu individue u svom udruženju i pomoću njega svoju slobodu... U toj zajednici učestvuju individue kao individue. Ona je takvo ujedinjenje individua (naravno, pod pretpostavkom već razvijenih proizvodnih snaga), koje njihovoj kontroli podvrgava uvjete slobodnog razvitka i kretanja individua.¹³

Građansko društvo je provedeni princip individualizma u smislu *individualne egzistencije* kao samosvrhe i krajnjeg cilja, kojemu djelatnost i rodni život služe samo kao sredstvo. Socijalizam je utjelovljenje načela kolektivismu kao prijelaznog stanja za razvoj materijalnih proizvodnih snaga i oblika univerzalnog života koji su pretpostavka udruživanja i ujedinjavanja svijeta kao istinske zajednice potpuno jednakih i neposredno povezanih pojedinaca. Komunističko društvo je provedeni princip individualizma u smislu *individualne samodjelatnosti* kojoj je svrha univerzalno stanjanje i potvrđivanje čovjeka — razvitkom njegovih snaga i proizvodnjom oblika društvenog saobraćanja.¹⁴ Otudjenost, rascjepkanost i ograničenost karakteristike su građanskog svijeta. Razotudenost, sjedinjenost i svestranost snaga, sposobnosti i djelovanja bitne su odlike komunističkog svijeta. Bez tog ishoda socijalizam bi bio puka obmana i najveća podvala onima koji se priklanjaju njegovoj mesijanskoj ulozi i pogotovu onima koji se za njega aktivno zalažu, pa i po cijenu života. Politička revolucija koja se u tom moru ne kupa i u njega ne uranja ima najbolje izgleda da se sunovrati i izgubi u bujici beznadnih sastanaka i ispraznih govora.

Socijalizma ima u svijetu i u svakom njegovu dijelu upravo toliko koliko — najprije — kolektiviziranjem istiskuje *građanski individualizam* i zatim — sada već — razaranjem i uništavanjem kolektivismu stvara povoljne uvjete i širi potrebne prostore za nastup i razmah *komunističkog individualizma*. Jedno i drugo, svako u svoje vrijeme, evidentno pokazuje da i u svijetu neumjerene moći »subjektivnih snaga« i predimenzioniranog sirovog voluntarizma vlada na dugi rok ona — kako je Györg Lukács naziva — veličanstvena objektivnost zbilje koja se snagom elementarne sile nameće i osobito uvjerljivo potvrđuje u dimenziji svoga samouništenja. Po njoj treba i suditi o svemu što postoji. Tko se tome prikloni, lako će se i brzo uvjeriti kako jednostavne ideje o diobi suvremenoga društva na kapitalističke i socijalističke zemlje postaju sumnjive i neodržive čim počne njihovo dokazivanje. Revolucioniranje čovječanstva na načelima *kolektivismu* i zatim njihovim napuštanjem i *sveopćim dekolektiviziranjem* — što ima za materijalnu osnovu drugu i treću *tehnološku revoluciju* — jedinstven je i istodobni svjetski proces i sigurna

13 K. Marx, *Njemačka ideologija*, str. 338—341.

14 Znameniti pasus o carstvu slobode i carstvu nužnosti u trećem svesku *Kapitala* završava uvjerenjem da će oslobođenom čovjeku preostati »razvitak ljudske snage koji je svrha samom sebi«. Posljednje poglavlje prvog dijela *Njemačke ideologije* nosi naslov: *Komunizam — proizvodnja samoga oblika saobraćanja*.

potvrda prirodnohistorijske utemeljenosti Marxove vizije oslobođenja rada i komunističkog individualizma. Aktualna sada postaju njegova zaključna razmatranja iz poglavlja o Feuerbachu u *Njemačkoj ideologiji*.

»Sada se, dakle, već došlo tako daleko da individue moraju prisvojiti totalitet proizvodnih snaga ne samo da bi došle do svoje samodjelatnosti nego i da bi uopće osigurale svoju egzistenciju. Ovo prisvajanje uvjetovano je najprije objektom prisvajanja — proizvodnim snagama, koje su se razvile u totalitet i koje postoje samo unutar univerzalnog saobraćanja. Ovo prisvajanje mora već i s te strane imati univerzalan karakter koji odgovara proizvodnim snagama i saobraćanju. Samo prisvajanje ovih snaga nije ništa drugo doli razvijanje individualnih sposobnosti koje odgovaraju materijalnim proizvodnim oruđima. Prisvajanje totaliteta proizvodnih oruda već je stoga razvoj totaliteta sposobnosti u samim individuama... Moderno univerzalno saobraćanje ne može se nipošto na drugi način podrediti individuama nego tako da se podredi svima. Prisvajanje je nadalje uvjetovano načinom kako mora biti izvršeno. Ono može biti izvršeno samo ujedinjenjem... Tek na tom stupnju podudara se samodjelatnost s materijalnim životom, što odgovara razvoju individua u totalne individue i uklanjanju svake stihijnosti; i tada odgovara jedno drugome pretvaranje rada u samodjelatnost i pretvaranje dosadašnjih uvjeta saobraćanja u saobraćanje individua kao takvih. Kad ujedinjene individue prisvoje totalne proizvodne snage, tada prestaje privatno vlasništvo. Dok je u dosadašnjoj historiji poseban uvjet izgledao slučajan, sada je slučajnim postalo izdvajanje samih individua, posebna privatna zarada svakog pojedinca.«¹⁵

Komunistička je revolucija na taj način izravno upravljena protiv dosadašnjeg načina djelatnosti, s osnovnim ciljem da odstrani rad (otuđeni rad) i ukidanjem klasa ukine vladavinu svih klasa. Za to je potrebno masovno mijenjanje ljudi koji u praktičnom pokretu masovno proizvode ovu svijest i masovno se angažiraju u provođenju same stvari. Odzvonilo je svim avangardama i liderskim strategijama. Komunizam se od svih dosadašnjih pokreta razlikuje po tome što preokreće osnovu svih dosadašnjih proizvodnih odnosa i odnosa saobraćanja uspostavljanjem materijalnih uvjeta ljudskog ujedinjenja, koji nisu nešto izvanjsko, već pripadaju svačijoj individualnosti — dakle, egzistiraju kao uvjeti koji pripadaju čovjekovoj samodjelatnosti i koji se proizvode tom samodjelatnošću. Prelazi se tako iz prividne i iluzorne u stvarnu i istinsku zajednicu, koja drži pod svojom kontrolom uvjete svoga postojanja i postojanja svih svojih članova. U toj zajednici i u svakoj njezinoj aktivnosti sudjeluju »individue kao individue«; ona je takvo ujedinjenje individua — na već razvijenim proizvodnim snagama komunističkog društva — koje »njihovoj kontroli podvrgava uvjete slobodnog razvitka i kretanja individua«.

Prema tome, da bi stekli podjednako dostojanstvo i priznanje — da bi od klasne i kastinske individualnosti dosegli univerzalnu slobodnu osobnu individualnost — ljudi moraju, zaključuje Marx ovo izlaganje, »ukinuti uvjet svoje vlastite dosadašnje egzistencije koji je uvjet cijelog dosadašnjeg društva, tj. moraju ukinuti rad. Oni se stoga nalaze u direktnoj suprotnosti prema državi, tj. prema obliku koji je individuama društva dosad služio kao opći

izraz, i da bi ostvarili svoju ličnost moraju državu srušiti.¹⁶ Sada tek čovjek postaje pravo i jedino bogatstvo društva, bogatstvo koje se ogleda u razvijenosti njegovih ljudskih snaga i razvijenosti proizvodnje samih oblika saobraćanja. Tomu novom bogatstvu i bogaćenju posvećene su najbolje stranice Marxova rukopisa *Osnovi kritike političke ekonomije*, kao i znamenitih *Ekonomsko-filozofskih rukopisa iz 1844. godine*.¹⁷

Cjelokupni karakter ljudske vrste leži u načinu životne djelatnosti i u njegovoj svrsi. U komunističkoj se individualnosti čovjekova univerzalnost pojavljuje praktički u svjesnoj i znanstveno sagledanoj univerzalnosti koja cjelokupnu prirodu čini njegovim *anorganskim tijelom*, kojoj on kao društveno biće pripada i svojom slobodnom djelatnošću nju i sebe mijenja. Sve što je izvanjsko samo je sredstvo za taj i takav samodjelatni život. Slobodno stvaralačko očitovanje života postalo je primarna čovjekova potreba i oblik zadovoljavanja njegovih povijesno nastalih prohtjeva. On slobodno i po svojoj volji sada istinski proizvodi, oslobođen od rada kao otuđene djelatnosti i lišen svake prisile drugog čovjeka i svake prisile fizičkih potreba. Potvrđuje se u obradi vanjskog svijeta kao rodno biće, što znači da je sama proizvodnja postala njegov djelatni rodni život — aktivnost kroz koju se priroda pojavljuje kao njegovo djelo i njegova zbiljnost. Sve što u takvim uvjetima čovjek stvara opredmećenje je njegova rodno života i njegovo udvostručenje — intelektualno, u svijesti, i djelatno, zbiljski. Stoga on sebe promatra i vidi u svijetu koji je sam stvorio.

Oslobođenjem rada čovjek je postao svoj i univerzalno društven — očovječeni čovjek. Vratio se sebi i svojoj istinskoj zajednici iz sektora života koji su ga dijelili i pretvarali u polučovjeka, obezljudenog čovjeka, tj. iz religije, porodice, države, prava morala, znanosti, umjetnosti itd., u svoje ljudsko istinsko društveno postojanje i stanište. Pozitivnim ukidanjem privatnog vlasništva u svim njegovim izdancima i oblicima, njegovo *ljudsko* postojanje postaje

16 »Kod proletera su, naprotiv, rad, njihovi vlastiti životni uvjeti, a time i svi uvjeti egzistencije sadašnjeg društva, postali njima nešto slučajno, nad čim pojedini proleter i nemaju kontrolu i nad čim ne može dati kontrolu nikakva društvena organizacija, a protivrječnost između ličnosti pojedinog proletera i njemu nametnutih životnih uvjeta rada javlja se njemu samom osobito zbog toga što već od mladosti postaje žrtvom i što unutar svoje klase nema izgleda da dospije do uvjeta koji bi ga stavili u drugu klasu. Dok su, dakle, odbjegli kmetovi htjeli samo razviti i steći pravo na svoje već postojeće uvjete egzistencije i time u krajnjoj instanci dolazili samo do slobodnog rada, moraju proleter, da bi stekli lično priznanje, ukinuti uvjet svoje vlastite dosadašnje egzistencije, koji je ujedno uvjet cijelog dosadašnjeg društva, tj. moraju ukinuti rad. Oni se stoga nalaze u direktnoj suprotnosti prema državi, tj. prema obliku koji je individuama društva dosad služio kao opći izraz, i da bi ostvarili svoju ličnost moraju državu srušiti.« — *Njemačka ideologija*, str. 343.

17 »Ali *in fact*, ako se zdere ograničeni građanski oblik, šta je drugo bogatstvo do u univerzalnoj razmjeni proizvedena univerzalnost potreba, sposobnosti, užitaka, proizvodnih snaga itd. individua. Puni razvoj ljudske vladavine nad prirodnim snagama, onima takozvane prirode kao i svoje vlastite prirode. Apsolutno razvijanje svih stvaralačkih predispozicija, bez druge pretpostavke osim prethodnog historijskog razvoja, koji taj totalitet razvoja, tj. razvoja svih ljudskih snaga kao takvih, ne mjereno nekim *unaprijed datim* mjerilom, čini samosvrhom, gdje se on ne reproducira u svojoj određenosti, nego producira svoj totalitet. Ne nastoji da ostane bilo šta postalo, nego je u apsolutnom kretanju postojanja.« — K. Marx, *Osnovi kritike političke ekonomije*, str. 323.

njegovim *prirodnim* postojanjem. Dugim prehistorijskim razvojem formira se zrelo komunističko društvo kao »dovršeno suštinsko jedinstvo čovjeka s prirodom, istinsko uskrsnuće prirode, provedeni naturalizam čovjeka i provedeni humanizam prirode«.

Individuum je društveno biće i stoga je njegovo življenje i djelovanje samo po sebi očitovanje i potvrđivanje društvenog života. Ništa mu ne pripada što ne bi pripadalo i drugima; sve što je njegovo zajedničko je i podjednako služi svačijoj djelatnosti i životnoj manifestaciji. To nipošto ne znači da društvena djelatnost i društveni užitek egzistiraju samo u obliku zajedničke djelatnosti i neposredno zajedničkog užitka. Nalaze se neposredno u čovjekovu postojanju, jer je samo postojanje društveno djelovanje — stanje u kojemu sve što čini iz sebe i za sebe, čovjek čini za društvo i sa sviješću da to čini kao društveno biće. Stoga je čovjek kao *poseban individuum* — a ta ga posebnost i čini zbiljskim individuumom i pojedinačnim bićem zajednice — »isto toliko *totalitet*, idealan totalitet, subjektivno postojanje mišljenog i doživljenog društva za sebe, kao što u zbiljnosti postoji isto tako kao percepcija i zbiljski užitek društvenog postojanja, kao i totalitet čovjekova ispunjenja života«.

Drugim riječima, koliko god su mišljenje i bitak *različiti*, toliko se istodobno nalaze u *jedinstvu*. Stoga i komunističko u očovječenju čovjeka i u uzrastu slobodnog čovječanstva valja obostrano promatrati. To znači da se i »pozitivno ukidanje privatnog vlasništva, tj. *osjetilno* prisvajanje čovjekova bića i života, predmetnog čovjeka, čovjekovih *djela* za i pomoću čovjeka, ne smije shvatiti samo u smislu *neposrednog*, jednostavnog *užitka*, samo u smislu *posjedovanja* u smislu *imanja*. Čovjek prisvaja svoje svestrano biće na svestrani način, dakle, kao totalan čovjek. Svaki od njegovih ljudskih odnosa prema svijetu, gledanje, slušanje, mirisanje, kušanje, osjećanje, mišljenje, opažanje, htijenje, rad, ljubav, ukoliko, svi organi njegove individualnosti kao organi koji postoje neposredno u svom obliku kao društveni organi, u svom u *predmetnom* odnošenju ili u svom *odnošenju prema predmetu* prisvajanje predmeta; prisvajanje čovjekove zbiljnosti, njeno odnošenje prema predmetu jest *potvrđivanje čovjekove zbiljnosti*; ona je zato tako mnogostrana, kao što su mnogostrana *određenja* čovjekova *bića i djelatnosti*; čovjekova *djelotvornost* i čovjekovo *trpljenje*, jer je trpljenje, shvaćeno ljudski, samoužitek čovjeka . . . Stoga je ukidanje privatnog vlasništva *emancipacija* svih ljudskih osjetila i svojstava; ali ona je ta emancipacija upravo zato što su ta osjetila i svojstva postala *ljudska* kako subjektivno, tako i objektivno.«¹⁸

Povijesni uspon komunističke individualnosti razbija građansko utvrđivanje i učvršćivanje društvene djelatnosti — prema kojoj se individuum odnosi kao cjelina potrebâ i postoji samo za drugoga, kao što drugi postoji samo za njega, ukoliko uzajamno sebi postaju sredstvom — i onu konsolidaciju čovjekova vlastitog proizvoda u neku predmetnu silu nad njim koja izmiče njegovoj kontroli i poništava njegove račune. U društvu koje tako nastaje nitko nije ograničen na jedan određeni, isključivi krug djelovanja, nego se obrazuje tako da prema svojim sklonostima i društvenim potrebama svugdje može važljano djelovati te da jednovremeno ili naizmjenično uspješno obavlja sve društvene poslove i funkcije. Marx je taj totalitet sposobnosti i tu univerzalnu samodjelatnost izrazio u *Njemačkoj ideologiji* poznatom jednostavnom kon-

statacijom da »društvo regulira opću proizvodnju i baš na taj način meni omogućuje da danas činim ovo, a sutra ono, da jutrom lovim, popodne ribarim, uveče da stočarim, da iza jela kritiziram, kako mi je upravo ugodno, a da nikad ne postanem lovac, ribar, pastir ili kritičar«.

Konačno i potpuno razotuđenje čovjeka i društva može se postići samo ozbiljenjem ovako shvaćenoga komunističkog individualizma. Sve je drugo što se obećaje lakovjernima magla i falsifikat. *Misao* o privatnom vlasništvu može se lako ukinuti *mišljenjem* o komunizmu. Ali za ukidanje zbiljskoga privatnog vlasništva prijeko je potrebna zbiljska komunistička akcija, koja će u borbi sa *socijalističkim* privilegijama i monopolima »proći kroz surov i dugotrajan proces«. Zato što je riječ o kolektivističkom načinu proizvodnje koji treba ukinuti skupa s odnosima proizvodnje i komuniciranja iza kojih leži materijalna i politička moć partijâ i država kakvu historija ne pamti. Marx je to dobro znao i zbog toga opetovano isticao da je najvažniji zadatak socijalizma oslobođenje rada razvijanjem materijalnih proizvodnih snaga koje ne podnose stege i ograničenosti kako građanskoga individualizma tako ni socijalističkog kolektivizma. On te komunističke proizvodne snage opisuje riječima koje u svjetlu današnjih znanstveno-tehnoloških revolucioniranja zvuče sasvim moderno, i pri tome s nevjerojatnom začuđujućom maštovitošću pogađa ono odlučujuće, suštinsko i perspektivno u nadolazećem.

Najviše misli nalazimo u *Osnovama kritike političke ekonomije*, a to je zacijelo privuklo pažnju Gaje Petrovića i ponukalo ga da svom izboru tih tekstova da veoma prikladan naslov — *Temelji slobode*. Znanstvena civilizacija je elementarna osobina komunističkog društva. Njegov je materijalni život poprimio »strogo znanstveni karakter« masovnim »pretvaranjem procesa proizvodnje iz jednostavnog procesa rada u naučni proces«. Slijedi čuvena konstatacija da se »rad ne pojavljuje više toliko kao uključen u proces proizvodnje, koliko se naprotiv čovjek odnosi prema samom procesu proizvodnje kao čuvar i regulator... On stupa pored procesa proizvodnje, umjesto da bude njegov glavni agent. U tom se preobražaju kao kamen-temeljac proizvodnje i bogatstva pojavljuje... prisvajanje čovjekove vlastite opće proizvodne snage, njegovo poznavanje prirode i ovladavanje njome putem njegova postojanja kao društvenog organizma — jednom riječju razvitak društvenog individualizma.«¹⁹

Kad ovo danas čitamo, gotovo da povjerujemo kako je Marx to napisao netom što je prošetao halama tvornice budućnosti »Mirafiori«, čudovišta koje tu, u našem susjedstvu, sa dvanaest ljudi, informatičara i kontrolora, proizvodi godišnje s pomoću nekoliko stotina robota i postrojenja fleksibilne automatizacije 500.000 karoserija — za dva modela Fiatovih automobila koji se izrađuju

19 K. Marx, *Osnovi kritike političke ekonomije*, sv. 20, str. 72—73. — »Cim je rad u neposrednom obliku prestao da bude velik izvor bogatstva, radno vrijeme prestaje i mora prestati da bude njegova mjera, a stoga i razmjenska vrijednost — mjera upotrebne vrijednosti. Višak rada mase prestao je da bude uslov za razvitak općeg bogatstva, upravo kao i nerad malobrojnih za razvitak općih moći ljudskog mozga. Time se ruši proizvodnja koja počiva na razmjenskoj vrijednosti i sam neposredni materijalni proces proizvodnje dobija oblik koji se oslobodio neimaštine i suprotnosti. Slobodan razvitak individualnosti, i stoga ne reduciranje potrebnog radnog vremena da bi se stvorio višak rada, već uopće redukcija potrebnog rada društva na minimum, čemu tada odgovara umjetničko, naučno itd. razvijanje individua zahvaljujući za sve njih oslobođenom vremenu i stvorenim sredstvima.«

u šesnaest varijanti. Podudarnost predviđanja i suvremenih *kompjutorsko-robotskih sistema* u proizvodnji najbolje dokazuje silnu nadmoćnost historijskomaterijalističkog pristupa zbilji i razotkrivanje društvene budućnosti kritičkom analizom minuloga i vladajućeg u društvenoj praksi. Samo se znanstvenim djelovanjima postiže samoostvarenje individuuma. To je opća *samo-djelatnost* koja čovjeku budućnosti jedino preostaje i koja će biti temeljni oblik njegove univerzalne slobode komunističke individualnosti. Znanstvena *informacija* postaje materijalna osnova svijeta oslobođenog rada.

Adolf Dragičević

THE PREDICTIONS OF SCIENTIFIC SOCIALISM

Summary

Conscious and planned activity in every individual or group enterprise is inherent to man. Nevertheless it has taken a long time for man to arrive to that stage of his development on which he and his community would be built deliberately and according to some plan in terms of the knowledge achieved about the necessities and nature of historical development. In this sense, Marx's scientific socialism is the first critically founded vision and projection of Communist society. The author discusses the main results of this prediction, which understands the period of transition as an epoch-making historical process and a turn away from bourgeois individualism to the free individuality of a universal, self-activating, global community. This is to be achieved through many-sided human desalienation which in its main achievements can finally be reduced to the liberation of the working class and the liberation of work. The author points out that these processes are based on the development of material forces of production which the current scientific and technological revolution is bringing about.